

«Виправдати за недостатністю доказів...»

Справа, яка понад сотню років тому сколихнула всю Полтаву, і нині може вважатися повчальною у світлі судової реформи

Тепер, коли розмови про судову реформу підійшли до критичної межі, так звана справа братів Скитських видається й справді напрочуд повчальною для наших правників та законодавців.

Про неї доволі докладно розповів свого часу в спогадах свідок тих подій – колишній редактор «Полтавських губернських відомостей» Дмитро Іваненко. Відомий полтавський журналіст описує і розслідування резонансного злочину, і судові перипетії, що привернули увагу всієї Російської імперії.

Читаючи спогади Д. Іваненка, несподівано доходиш висновку: судова система в царській Росії місцями була... демократичнішою та прозорішою, ніж у сучасній Україні, а ухвали тогочасних судів – зваженішими й умотивованішими, ніж це інколи буває нині. Останнє певною мірою пояснюється тим, що царська судова система не була «відділена від держави» формальною буквою закону, тому рішення мали прийматися такі, які не порушували би спокою навіть в окремому регіоні й були б зрозумілими кожному: чому так, а не отак.

...Цей день у Полтаві потім згадували довго: 14 липня 1897 року в місті було вбито секретаря духовної консисторії єпархіального управління Олександра Комарова. Варто зазначити, що функції цього органу тоді виходили далеко за межі нинішніх уявлень про церковну канцелярію, адже консисторія «втручалася» й у справи світські (зокрема, реєстрація шлюбів і розлучень), впливала на культуру й освіту в губернії. Та й сам Комаров був помітною фігурою в Полтаві. Вольового й енергійного чиновника вважали типовим реформатором, він прославився

винятковою ревністю до служби, нетерпимістю до консерваторів, до ледарства й недбалства підлеглих.

Тож коли його труп із зашморгом на шиї знайшли неподалік місточка в кінці тодішньої вулиці Монастирської, головною причиною вбивства публіка почала вважати помсту когось із «ображених». На користь цього свідчив і той факт, що вбивство мало скидалося на пограбування: в кишені піджака секретаря консисторії залишилися навіть заряджений револьвер, який Комаров завжди носив із собою. Втім, це означало ще й те, що на чоловіка напали зненацька й після короткої боротьби (в Комарова були зламані два ребра, окуляри й парасолька) задушили, а труп відтягли у найближчі куці. Цікава деталь: після того, як тіло чоловіка було знайдено, доктор Міхнов з асистентами тут, на місці, зробив його розтин, отож усі, хто був поруч (і журналісти також), одразу дізналися про справжню причину смерті. Пізніше слідчі знайшли недопиту пляшку горілки й залишки «Московської» ковбаси. Це означало, що вбивці (а їх, імовірно, було двоє) добре знали маршрут Комарова й чекали його, а тому, побачивши, як той спускається з гори, не встигли навіть закінчити трапезу. Проте були й інші версії.

Утім, відкинувши їх, слідство спинилося на першій, що ґрунтувалася на причетності до вбивства братів Скитських – Петра й Степана – дрібних чиновників консисторії, в яких із самого початку не склалися стосунки з Комаровим, а Степану навіть загрожувало звільнення. «Звичайно, вони, хто ж іще?» – якось дуже швидко з уст в уста поширилася Полтавою ця «версія», й одним із перших підтвердив її над труною Комарова сам єпископ Іларіон. За кілька днів Скитських арештували.

Не аналізуватимемо перебіг самого слідства, лишень зауважимо, що тодішні «пінкертони» були надто обмежені в пошуках доказової бази, оскільки, скажімо, про дактилоскопію (відбитки пальців) на той час іще нічого не знали. Отож здебільшого все ґрунтувалося на непрямих доказах – показаннях свідків тощо. Втім, поліція активно використовувала й заборонені «методи роботи», які й нині є в арсеналі сучасної міліції. Наприклад, після арешту Скитських «розвели» по різних камерах і до Петра підсадили якогось п'яницю, а насправді – «сексота», який мав вивідати в нього відомості, що цікавили поліцію. Він вів із Петром довірливі бесіди, а потім сказав, що користується прихильністю одного з конвоїрів і може дістати горілки й

Полтава. Консисторія

Поклоніть ізъ Полтавы Крестовоздвиженскій Монастырь

Неподалік цього місця трапилося вбивство Комарова

закуску. Пропозицію було прийнято, й наступної ночі «невідомі руки передали у віконце вузлик з пляшкою горілки, ковбасою і хлібом». Новий товариш після чаркування навіть запропонував Петрові написати брату листа, який невдовзі й потрапив прямо до рук... поліцейського пристава Червоненка — головного натхненника тієї «акції». Цим пізніше вдало скористався захист Скитських, якому у такий спосіб вдалося притиснути до стінки поліцію.

Перше судове засідання в справі відбулося 17 березня 1898 року. Пристрасті навколо цієї події сягнули апогею: за свідченнями Іваненка, коли Петра та Степана виводили з тюрми, зібрався величезний натовп: люди, співчуваючи братам, супроводжували їх вулицею Кобеляцькою аж до приміщення суду, паралізуючи рух однією з центральних вулиць міста (факт винятковий для сучасних містечкових процесів, які викликають цікавість хіба в журналістів).

Особлива нарада судової палати була представлена старшим головою Харківської судової палати М. Кравцовським, членами палати (Компанієць, Губерт, Юр'єв), а також «становими представниками», серед яких — провідир дворянства С. Бразоль, міський голова В. Трегубов, старшина Василівської волості М. Кудря. Троє останніх відігравали роль своєрідних «народних засідателів», оскільки вважалося, що місцева влада теж має відповідати за все, що відбувається на «підвідомчій» території.

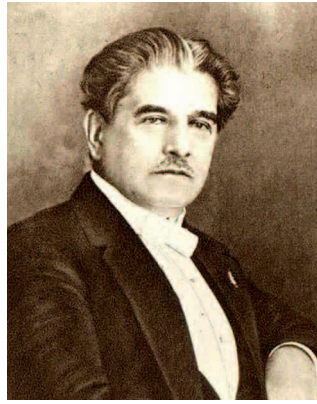
Розгляд справи тривав чотири дні: засідання починалися об 11-й годині дня й тривали щоразу до пізнього вечора. Було допитано 77 свідків, дружину покійного, членів консисторії, священників, поліцейських чиновників... До зали суду публіку пускали вільно, але, враховуючи надзвичайну цікавість до події, охочим бути присутніми в суді видавали квитки, власниками яких передусім ставали працівники судів й адвокати: вважалося, що вони мають не лише набувати таким чином досвіду, а й «підстраховувати» суд від необдуманих рішень. Цікаво й те, що для представників преси не лише «забивали» спеціальні місця, а й для зручності роботи встановлювали спеціальний стіл.

Зваживши всі «за» та «проти», судова палата виправдала Скитських. У місті був справжній фурор. Але вже 22 травня прокурор Давидов виніс протест щодо вироку. Далі справу розглядали в сенаті, де погодилися з тим, що «судова палата піддалася настроям суспільної думки», й справу передали на новий розгляд — тій же Харківській палаті, але із заслуховуванням уже не в Полтаві, а в Харкові. Скитських у середині листопада знову взяли під варту. У зв'язку з цим полтавська адвокатура вирішила «солідаризуватися», щоб забезпечити надійний захист братів. До Петербурга й Москви навіть відрядили присяжного повіреного Дмитрієва для «запрошення когось із світил столичної адвокатури».

Харківський процес висвітлювала значно більша кількість журналістів, однак жодних проблем газетарі й цього разу не відчували. Цікаво, що «Полтавські губернські відомості» публікували щоденні звіти про перебіг процесу: за свідченням редактора Дмитра Іваненка, він передавав кореспонденції поїздом, і вже наступного ранку вони з'являлися в газеті. Апогеєм цього процесу стали свідчення архієпископа Полтавського Іларіона, який не скористався своїм правом дати їх на місці й спеціально приїхав до Харкова, щоби виступити в палаті. Свідчення владики завершили процес, і після виступу прокурора близько другої години ночі голова палати Чернявський зачитав вирок: «Винні!».

Тепер уже захисники Скитських подали касаційну скаргу, й розгляд справи знову потрапив до сенату. Учасником цього процесу вкотре став і Дмитро Іваненко: газета й надалі зважала за справою. Цікаво, що за тодішньою традицією на такі засідання запрошували й студентів юридичного факультету університету та училища правознавства, які звільнялися від «планових занять», щоб «набиратися досвіду». Судова палата сенату, зрештою, касувала ухвалу Харківської палати й передала справу для нового розгляду в палату Київську.

Третій розгляд справи Київською палатою знову відбувався в Полтаві. Ажіотаж був неабиякий! «Свіжий розгляд» підігрівався й намірами суду провести слідчий експеримент — відтворити всі події того трагічного дня «безпосередньо на місцевості». У зв'язку з цим засідання кілька разів переносили, щоб дочекатися сприятливої погоди. Такий день настав 28 травня 1899 року, коли судова палата разом із усіма учасниками процесу, супроводжувана небаченим натовпом та кінними поліцейськими, попрямувала до сумнозвісного містка, де майже два роки тому знайшли

тіло Комарова. Нині це видається досить незвичайним, а тоді судова палата впродовж двох днів «відновлювала перебіг подій на місці»: виставляли свідків, які того дня нібито бачили тут Скитських; судді, прокурори й журналісти ходили стежками кожного з них, фіксували час...

Суд мав винести остаточне рішення. Адвокат Микола Карабчевський завершив свій виступ такими словами: «Я відчуваю, що пора закінчувати, панове судді! Але я боюся кінчати. Коли я закінчу, черга вашому вироку. Може настати жахливе, те жахливе, яке ми вже переживали. Невже це насправді можливе? Суд і засудження близькі. Але закон не хоче, не вимагає від вас неможливого. У таких випадках він, навпаки, сам приходить вам на допомогу, сам береже вас. Чи вам, юристам-суддям, нагадувати мені про це? Самонадіяність завжди сліпа. Сумніви ж — супутники розуму. Сказати, що в цій справі все для вас зрозуміле і немає сумнівів, ви не можете... Я прошу для Скитських виправдувального вироку».

Після тривалої наради суд виніс остаточний вердикт: братів Скитських знову виправдали «за недостатністю доказів». За свідченнями Іваненка, це був день, який надовго запам'ятався полтавцям як свято правосуддя: тисячний натовп жителів міста супроводжував захисника Скитських Карабчевського від суду до «Гранд Готелю», де йому кілька разів доводилося виходити на балкон, щоб послухати бурхливі оплески.

...Так закінчилася «справа братів Скитських». Як це часто буває нині, її визнали «глухарем», і спроб повернутися до розслідування вбивства Комарова більше не було. Степан Скитський пізніше служив «по акцизу» в Харкові, а Петро переїхав до Умані, де керував економією. Їхні адвокати — Карабчевський, Куликов і Зеленський — стали неабиякими знаменитостями. Однак пізніше сам Зеленський потрапив до тюрми за спробу отримати подвійну оплату за векселем, а, вийшовши на волю, захворів і помер (за заповітом йому поклали до труни вдячний лист братів Скитських за допомогу в організації їх захисту).

Убивць Комарова так і не знайшли. Та, за свідченнями сучасників, справа братів Скитських стала прикладом торжества правосуддя, отож вона є повчальною і нині (з огляду на цілу низку резонансних злочинів, розслідування яких уже тривалий час «затягується» й у нашій країні). Адже понад сто років тому навіть царський суд наслідився сказати, що «розкриття злочину є неможливим». Хоча таким чином правосуддя і розписалося у власній безпорадності, але справедливості щодо конкретних людей, як то кажуть, узяла верх.

Промови М. Карабчевського й нині вважаються класикою жанру